

ИВАН КУСТУДИЈА, ТИТОГРАД

ПРЕПИСКА ВАЛТАЗАРА БОГИШИЋА И ЛАЗЕ КОСТИЋА О
ОПШТЕМ ИМОВИНСКОМ ЗАКониКУ ЗА КЊАЖЕВИНУ
ЦРНУ ГОРУ

Током 19. вијека у Црну Гору долазио је и у њој радио велики број извањаца* поријеклом из разних крајева наше земље (Србије, Војводине, Лике, Далмације, Босне и Херцеговине и др.). Били су то људи различитих стручних профила, интелектуалних способности и политичких опредељења. Њихова стваралачка искуства и политички погледи често су представљали новине у политичком и културном животу Црне Горе. Обављали су разне послове, културно-просвјетне, научне, здравствене, политичке и друге, и давали, у зависности од наведених и других околности, различите доприносе. Неки од њих су се дуже задржали у Црној Гори, неки и доживотно, заузимајући високе положаје у црногорској државној управи.

Валтазар Богшић и Лаза Костић спадају у ред оних извањаца који су својим дјелом значајно допринијели укупном културно-просвјетном препороду Црне Горе у другој половини 19. вијека. Из њихових радова може се сагледати повезаност југословенских народа, дубока прожетост културе и ослободилачких стремљења.

Др Лаза Костић, велики лирски пјесник српског романтизма, драмски писац, есејиста, критичар, филозоф, преводилац са неколико свјетских језика и новинар, боравио је у Црној Гори 1871. и 1877/78. и од 1884. до 1891. године. Костић се у црногорској штампи, „Гласу Црногорца“, чији је био уредник, „Црногорки“, „Зети“, „Новој Зети“ и „Књижевном листу“, јављао научним расправама, полемичким чланцима и пјесмама. Посеб-

---

* За културно-просвјетне, политичке и друге раднике који су долазили из разних југословенских земаља у Црну Гору уобичајен је назив „извањци“. Ријеч „извањац“ настала је у Црној Гори током прошлог вијека када су, у већем броју, људи са стране почели да долазе у ову земљу.

но га је интересовала епска грађа о Црној Гори. Писао је трагедије, а бавио се и критиком и глумом. О Костићевом животу и раду у Црној Гори и ван ње, постоји велики број свједочанстава. Од свих су најважнија његова дјела, а драгоцјена су и писма која је слао Богишићу, са којим је био у сталној вези, скоро 40 година.

У Богишићевој библиотеци у Цавтату наишли смо на бројна документа и свједочанства тога пријатељства. Међу њима најинтересантнија су писма која су са мањим и већим прекидима стизала на Богишићеву адресу од Костића, ма гдје да се затицао, из Беча, Цетиња, Београда, Сомбора, Нице, Граца, Крушедола, Новог Сада, Париза и др.¹ Дописивање је почело 1878. године и са прекидима трајало до 1905. Костићева писма су сачувана и има их око 85. По садржини су врло интересантна и значајна. У њима има доста топлине али су понегдје изражени Костићеве захтјеви који су били понекад претјерани а понекад и нескромни. Костић је у кореспонденцији са Богишићем покренуо разна питања и обавио многе културно-политичке послове. Поред осталог, он се интересује за бугарштице, пише му о Имовинском законнику, говори о народној поезији, тражи сродност естетике и правних наука, сарађује у француским листовима, преводи Дернбургове Пандекте и др. Богишића ипак највише ангажује за представу „Гордана”, комедију, у Паризу, коју је на француски превео проф. престолонаследника Данила — Пиге, и поводом које се упознао још и са чувеним критичаром Жилом Леметром.²

У једном мањем броју ових писама Костић је изнио извјесне моменте и утиске из живота и рада у Црној Гори. Ову „високу гору, стену вечиту, окамењену српску веру”, он је рано заволио, пјевао јој пјесме и на крају постао један он њених истакнутих културних и политичких посленика. Дошао је у Црну Гору први пут 1871. године, као изасланик војвођанских Срба на прославу приликом крштења престолонаследника Данила. Посјетио ју је још 1877/78. и живио у њој од 1884. до 1891., када је имао намјеру да у њој дуже остане и прими црногорско поданство. Због неких несугласица са књазом Николом, увријеђен и наљућен, напустио је 1891. године Црну Гору.

Прва Костићева писма су из Беча. Писана су углавном 1878. и 1879. године. Има их око 15. У њима има доста података који говоре о његовом књижевном, културном и политичком раду. Између осталог, обавјештава Богишића о позиву који је добио од Сима Поповића, да дође у Црну Гору и да се прими префектуре у Бару, обавјештава га о мишљењу аустроугарских власти о његовом постављењу за начелника у Бару. Пише му и

¹ Богишићев архив и библиотека у Цавтату, Костићева писма.

² Др Саво Вукмановић, Неколико писама Лазе Костића, Стварање, 1954, 10, 616.

о понудама аустроугарске администрације за Босну и Херцеговину; тражи од Богишића објашњење неких појмова из римског права, моли га да му пошаље чланке и расправе које је писао из области права, жали му се на разне редакције што му не објављују текстове и не одговарају на његова писма, интересује се за Богишићев лични живот, жали му се да му аустроугарске власти не дају мир и слободу, па, између осталог, у једном писму каже: „Зато чекајмо васкрсеније мртвих...”³

Током 1880. Костић је Богишићу послао неколико писама из Београда и Петербурга. Њих је око 10. Писма су претежно информативног карактера. Обавјештава Богишића нпр. да је постављен за секретара српског посланства у Петербургу.⁴ Информације га да очекује штампање књиге у Новом Саду и обећава да ће му је послати.⁵ Моли Богишића да му препоручи коректора за књигу⁶ и др.

Неколико писама које је Костић писао свом пријатељу с Цетиња веома су занимљива. Међу најзначајнијим су она која се односе на Богишићев „Општи имовински законик за књажевину Црну Гору”.

ОИЗ је проглашен 25. марта 1888. године. Костић у писму с Цетиња Богишићу, поред осталог, пише: „Много поштовани господине и драги пријатељу, прије свега примите и моју смерну честитку сред громовитих одјека Ваше славе. Ја сам показао Господару Ваше писмо и прочитао га је. Нађосмо, да би последице Његове бесједе, било сувише писати још један чланак за најскорији број „Гласа Црногорца” (Лаза Костић је био уредник — прим. ИК), но љепше би било то оставити за дан када ће Законик стати на снагу. Ако Вам је то по вољи, молио бих Вас да и мени пошаљете један примјерак Ваше брошуре (...) Овдје као да ће се удесити један „курас” за објашњење Законика, за ‚велике судије’ (...) Но мени се чини највише добит што у ‚Вел. суд’ улази Лабуд Врбица, који је завршио пуни правни ‚курас’ у Бечу (...) Он и Гавро (Вуковић, прим. ИК), биће једини поуздани коментатори.”⁷ У писму даље пише о бесједи књажевој, па, поред осталог, каже: „Што се тиче ‚бесједе’ Господарове, морам вам примијетити да ја нијесам био у редакционом одбору. Сву редакторску заслугу и одговорност носи Гавро В. и Јово Павловић. Као што ћете видјети, ја сам се усудио учинити неке мале промјене у указу. Надам се да ћете их одобрити и без особите мотивације.”⁸ Књаз је у Указу, поред осталог, истакао тешкоће и задатке при изради Закона. Поред осталог, каже да се и „по-

³ Богишићев архив у Цавтату, Костићева писма (писма из Беча).

⁴ ВАЦ; К. П. (писмо из Београда, 17. 3. 1880.).

⁵ ВАЦ; К. П. (писмо из Петрограда, 17. 10.1880.).

⁶ ВАЦ; К. П. (писмо из Београда, 20. 3. 1881.).

⁷ ВАЦ, К. П. (писмо из Цетиња, 1. маја 1888.).

⁸ ОИЗ — фототипско издање 1980, 24.

ред свих неопходних обзира на податке науке и на законодавне радње других образовних држава, главна пажња обраћа на народне појмове о правди и правници, на обичаје, предања и на живе потребе црногорског народа.”⁹ Костић у истом писму пита Богишића о даљим намјерама везаним за „грађански законик”. „Овдје ме питају да ли сте Ви наумили саставити и други дио „грађанског законика” — породични. Ја нијесам знао одговорити на то питање. Свакојако желим да доживите довољни развитак породичног права у Словена, особито у својих Срба, те да се можете нахранити и на тај *couronnement de l'édifice*”.¹⁰

Костић пише да је мали тираж Законика и да треба нешто предузети јер је интересовање и тражња велика. Он му о томе, поред осталог, пише: „Чланак сте јамачно већ добили, и видјехте да новине нијесу још престале расправљати о Закону. Сада ћу прештампати један подужи чланак „Браника” (. . .) Кад видите како Ваш Законик „стаје на снагу”, мисли се да ћете по својој прилици при првом штампању, тј. у другом издању — а то је пријека потреба — неке ситнице промијенити, те ће то бити *soden repetitiae praelectionis*”.¹¹ И заиста, Богишић је у другом издању из 1898. године извршио измјене и дао неке допуне, не тако бројне али значајне. У писму даље каже: „Велика је незгода што сте ишли тако мало штампати. Ја сам једва прије неки дан добио 3 (три) примјерка, а искало ми их 50! Један послах у Биоград, гдје још нема ни једног”.¹² Моли га да пошаље неколико примјерака Законика на адресе његових пријатеља и рођака са посветом. И даље: „Ако још имате књигу, молио бих вас да је чините укоричити и да је пошаљете мом рођаку Николи Михаиловићу, бившем предсједнику *tabula regiae* у Будимпешти, и да му напишете коју ријеч, нпр. иако га лично не познајете, да сте давно слушали о њему, као и правничком целebritету итд. Видећете да ће вам пући глас и гдје нијесте ни мислили: међу мађарским магнатима”.¹³ Моли га да му јави да ли је удовољио његовој молби и послао Законик његовом рођаку. У писму му препоручује да Законик пошаље и Веснићу у Минхен, „мислим да се нећете кајати.”¹⁴ Костић се прихвата обавеза, „што год нађем гдје о Законику ја ћу прештампати у „Гласу Црногорца. . . има доста што не долази до мене, а чујем да је штампано, нпр. не добијам загребачког „Правника” (или „Права”) а знам да је расправљат Законик у њему”. Костић је знао да Богишић улаже огромне напоре на пољу науке па га у писму савјетује:

⁹ БАЦ, К. П. (писмо из Цетиња, 1. маја 1888.).

¹⁰ Исто, (писмо из Цетиња, 1. маја 1888.).

¹¹ Исто (писмо из Цетиња, 13. (25.) 7. 1888.).

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

„Ако сте имало ослабили, оставите све законе овога свијета, па гледајте своје здравље”.¹⁵ Обавјештава га да му је упућена „Диплома за Данилов крст”.¹⁶ Даље истиче да прати листове и часописе, па се обавезује да ће његово „објашњење о мјесту штампања законика” објаснити ако буде примједби ма у ком листу.¹⁷

У писму с Цетиња, на коме нема датума, Костић објашњава Богишићу да му је послао своју комедију „Ускокову љубав”, да је преведена на француски и намјерава да превод штампа. Моли Богишића да се око тога ангажује и тражи да се прими „намјесништва и покровитељства тога посла”. Поред осталог, обавјештава Богишића и о томе да је по наговору својих пријатеља тражио мјесто професора римског права у Београду. Обавјештава га и о томе да је црногорски двор прешао на Ријеку Црнојевића до прољећа. На крају му пише: „Кад се састанемо, ако бог да, причаћу Вам интересних примјена Вашег законика (уколико их уопште има)”.¹⁸ Интересантна су још два писма с Цетиња. Једино је писано пред Лазину промјену положаја, а друго приликом његовог подношења оставке у црногорској служби. У првом, поред осталог, пише Богишићу о „сетенцијама”, па каже: „За Ваше сетенције” најбоље да ставим оглас у новине, ко има да ми пошаље препис и да јави што имаде. То ћу учинити”.¹⁹ О „сетенцијама” га обавјештава и у слиједећем писму: „Оглас о ‚сетенцијама’ излази у најближем броју, а послѣје мог одласка наћи ћу замјеника који ће исто пазити Вашу наредбу као ја што бих. У овдашњој архиви кажу да нема више него што сте Ви видјели.”²⁰ Костић је упоран да уз помоћ Богишића штампа, преведе и обезбједи сцену за своје комедије, драме и друго. Он му пише: „Уосталом, ако се нађе иоле позната париска сцена за ‚Гордану’ (комедија Л. Костића — прим. ИК), иако је критика помилује, ја Вам се обавезујем да ћу, ако бог да, написати другу комедију такве врсте из дубровачког живота, само бих за то морао чинити још неке студије.”²¹

По одласку из Црне Горе, априла 1891. године, Костић пише Богишићу из Беча, Сомбора, Новог Сада, Крушедола, Загреба и др. Писана су 1891, 1892, 1893. године.²²

Послије пензионисања књаз Никола је Богишићу понудио мјесто министра правде у књажевини Црној Гори. Прихватио се те дужности и остао на њој од 1893. до 1899. године. Сима Поповић, министар просвјете у књажевини Црној Гори, у својим

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Исто (писмо са Цетиња које није датирано).

¹⁹ Исто (писмо са Цетиња, 27. 3. 1891.)

²⁰ Исто (писмо са Цетиња, 9 4. 1891.).

²¹ Исто (Писмо са Цетиња).

²² Исто, (Писмо са Цетиња).

мемоарима, поред осталог, о томе каже: „Иако је Црна Гора сиромашна, мала државица и једном Богишићу, и баш Богишићу ту је и части и славе доста, да он буде њен први министар правде, да он даде живота своје Имовинском законуку...”²³ И тада већином, и послје тога Богишић стално живи у Паризу. Мали је или незнатан број Костићевих писама из тога периода.

Највећи број писама Костић је послао Богишићу из Сомбора. Има их преко 20. Датирају из времена од 1900. до 1905. Писма су интимне садржине — пријатељска и доста смирена. Костићеви захтјеви у односу на Богишића знатно су се смањили. Захвалан је Богишићу на подршци и помоћи. У једном писму, поред осталог, каже: „Што сам и ја ушао у једну зачкољицу Вашег бесмртја, то заиста ваља више да захвалим Вашој милости, него мојој заслуги у Вашем послу.”²⁴ У писмима има доста информација, а има доста и оног што би се назвало протоколарно. У једном писму ласкаво му говори о седамдесетом рођендану, па, између осталог, каже: „Нама већ долазе такве године које нијесу толико заслужиле честитку, колико сажалење. Ал’ Ви их, Богу хвала, носите тако лако, Ви сте тјелесно још зелен’ да вам се заиста може честитати. Те тако примите и моју најусрднију честитку са живом жељом да нам Вас Бог одржи таква још много и много година.”²⁵

О Костићевом односу према Црној Гори и о његовом интересу према извјесним личностима црногорске политичке и културне историје има података и у другим писмима. Он, на примјер, септембра 1878. године пише Богишићу да је пристао на понуду Симе Поповића, који га зове у име господарово, да се прими за начелника у Бару. Много доцније, послје напуштања Цетиња, он на једном мјесту каже да му је господин Гавро (Вуковић, прим. ИК) писао „вабително писаније”, али „безуспјешно”. Жали се Богишићу да је за оглас за „сетенције” морао, по прилици, по највишој наредби, да плати штампарији пуну огласну таксу, што је био и један од узрока за подношење његове оставке, како он наводи. Он је Богишића обавјештавао и о суђењу Маша Врбице са Грком Ризосом, због неке заједничке фабрике сапуна у Бару. Јавља му да је у Карлзбаду срио принца Мирка, „даровитог младића”. Пише му да су његови „папири” у последње вријеме скочили на цетињској берзи, а потом додаје: „Таква Aubaine долази човјеку обично кад је не треба...”²⁶

Везе и сарадња између Валтазара Богишића и Лазе Костића имају културно-историјски и научни значај. Они су ства-

²³ Мемоари војводе Симе Поповића, Св. II, таб. 6, стр. 1 — Наслов: Др В. Богишић, први црногорски министар правде — (рукопис у архиви Историјског института СРЦГ, бр. 137)

²⁴ ВАЦ, К. П. (писмо из Сомбора 25. 11. 1901.).

²⁵ Исто (писмо из Сомбора 27. 12. 1904.).

²⁶ Исто.

ралачки доприносили, заједно са другим „извањцима” и домаћим културно-просвјетним и научним посленицима, да се убрзано изврши културно-просвјетни препород у Црној Гори у другој половини XIX вијека. То је била права културна револуција у којој је дошло до изражаја: стваралачки и радни ентузијазам безброј нових идеја и садржаја, зближавање култура на подручју данашње Југославије, југословенска оријентација и др. Челно мјесто припада Валтазару Богишићу, а немјерљив је и допринос Лазе Костића.

Ivan Kustudiја

CORRESPONDANCE DE VALTAZAR BOGIŠIĆ ET DE LAZA KOSTIĆ
AU SUJET DU CODE CIVIL POUR LA PRINCIPAUTÉ DE MONTÉNÉGRO

R é s u m é

Dr. V. Bogišić et Dr. Laza Kostić ont séjourné au Monténégro à la deuxième moitié du XIXe siècle à titre de délégués culturels, éducatifs et scientifiques. Ils ont contribué d'une manière créatrice, avec d'autres «émigrés venus d'ailleurs» et des travailleurs culturels et éducatifs nationaux à effectuer sous peu la renaissance culturelle et éducative au Monténégro à la deuxième moitié du XIXe siècle. A la tête de tout cela était Valtazar Bogišić et la contributrice de Laza Kostić n'y est pas moins estimable. Il y a un grand nombre de témoignages de leur vie et travail au Monténégro et en dehors de ses frontières. Parmi eux sont des lettres précieuses que Kostić envoyait à Bogišić avec qui il était en contact permanent environ 40 ans.

Nous avons trouvé de nombreux documents et témoignages de leur amitié dans la bibliothèque de Bogišić à Cavtat. Les lettres de Vienne, Cetinje, Beograd, Sombor, Nice, Graz, Krušedol, Novi Sad, Paris, etc que Kostić expédiait à l'adresse de Bogišić sont les plus intéressantes. Leur correspondance a commencé en 1897 et a duré par intervalles jusqu'à 1905. Les lettres de Kostić ont été gardées et il y en a 85. Dans sa correspondance avec Bogišić, Kostić a soulevé de diverses questions et a fait de nombreuses affaires culturelles et politiques: Parmi les lettres plus intéressantes sont celles portant sur le Code civil pour la Principauté de Monténégro de Bogišić. Dans une lettre Kostić lui écrit, entre autre: «Bien honoré Monsieur et mon cher ami, veuillez agréer, tout d'abord, mes humbles félicitations dans tout l'éclat de votre gloire...» Il continue de parler du discours du prince prononcé au sujet du Code et dit entre autre: «Quant au discours du Seigneur, je dois vous faire savoir que je n'étais pas membre du comité de rédaction. Comme vous allez voir, j'ai osé faire quelques mineures modifications dans le décret...» Dans sa lettre il pose les questions à Bogišić concernant ses intentions futures au sujet du «Code civil». Il dit: «On me demande ici si vous avez l'intention de rédiger la deuxième partie du «Code civil» — celui du droit de la famille.»

Il lui a écrit aussi du petit tirage du Code en lui soulignant qu'il fallait prendre les mesures à ce propos car l'intérêt et la demande étaient grands. Il lui a indiqué le besoin de faire certaines modifications et suppléments dans la nouvelle édition du Code. Dans la deuxième édition de 1898 Bogi-

šić a fait des modifications et donné quelques suppléments, pas très nombreux, mais importants. Kostić demande à Bogišić d'envoyer quelques copies du Code à l'adresse de ses amis et cousins avec dédicace et de ne pas être chiche de ses paroles en l'écrivant. Il lui recommande aussi d'envoyer le Code à Vesnić à Munich... »je crois que vous n'allez pas le regretter«. Dans quelques lettres Kostić le renseigne sur les activités concernant la collection des »sentences«, le mieux serait que je mise une annonce dans les journaux.«

Il est caractéristique que c'est de Cetinje qu'il expédiait les lettres concernant le Code civil pour la Principauté de Monténégro de Bogišić.